

Boris Kuzmić

O JEZIKU NAJSTARIJEGA HRVATSKOG BONTONA¹

dr. sc. Boris Kuzmić, Filozofski fakultet, bkuzmic@ffzg.hr, Zagreb

izvorni znanstveni članak
UDK 811.163.42'282
395(497.5)"17"

rukopis primljen: 11. 4. 2016.; prihvaćen za tisak: 21. 6. 2016.

Autor raščlanjuje jezik najstarijega hrvatskog bontona nazvanog Regule roditelov i drugih starešeh i Regule dvorjanstva, prevedenog i prilagođenog teksta iz, vjerojatno, više predložaka onodobnih europskih bontona, koji je bio dio knjige Duhovno zercalo iz 1742. i integralni dio katehetskoga priručnika Škola Kristuševa iz 1744. godine. Najstariji hrvatski bonton napisao je najplodniji kajkavski pisac 18. stoljeća, isusovac Juraj Mulih (1694. – 1754.). Analizirani tekst pokazuje pripadnost kajkavske hrvatskome književnom jeziku na svim jezičnim razinama. Autor rijetko poseže za fonološkim i morfološkim instrumentarijem tipičnijim za štokavsko-čakavske tekstove u odnosu na ranije kajkavske pisce, primjerice Vramca, Pergošića ili Habelića. Rezultati ovdje iznesene jezične analize u perspektivi će pomoći onim istraživačima koji sumnjaju u autorstvo pojedinih Mulihovih djela. Da bi se sve sumnje otklonile, potrebno je najprije istražiti jezik, ili barem fonološko-morfološke osobitosti, potpisanih Mulihovih djela za koja znamo da pripadaju njemu, a tek onda valja pristupiti jezičnoj analizi spornih (više ili manje) djela koja se pripisuju Mulihu.

Ključne riječi: Regule roditelov; bonton; Juraj Mulih; kajkavski hrvatski književni jezik

1. Uvod

Regule roditelov i drugih starešeh i *Regule dvorjanstva* jesu najstariji bonton na kajkavske hrvatskome književnom jeziku, a vrlo vjerojatno i na hrvatskome jeziku uopće. Najstariji hrvatski bonton napisao je najplodniji kajkavski pisac 18. stoljeća, isusovac Juraj Mulih (1694. – 1754.).² U literaturi za nj kažu da je autor s najvećim brojem objavljenih djela, njih više od dvadeset, s ukupno više od sedam tisuća stranica.

¹ Rad je napisan u okviru projekta „Općeslavenski lingvistički atlas (OLA) i Europski lingvistički atlas (ALE)” [8706], koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost.

² V. Fuček 1994.

Pretežito je pisao knjige duhovne tematike, propovijedi i katekizme (*Posel apoštolski*, 1742; *Zercalo spovedno*, 1742; *Nebeska hrana*, 1748)³. Njegove prosvjetno-pedagoški usmjerene knjižice imale su velik utjecaj u narodu na materinskome jeziku (početnice za dječake i djevojčice *Abecevisa*, kajkavska⁴ 1746. i štokavska⁵ 1748.).

Isusovac J. Mulih djelovao je kao misionar u Gradišću i gotovo svim dijelovima Ugarske. Njegove *Duhovne jačke poslovanja apoštolskoga* (1750), misijski priručnik s pjesmama i molitvama, dio su pisane baštine gradišćanskih Hrvata⁶.

J. Mulih najviše je svojih djela napisao kajkavskim hrvatskim književnim jezikom kojemu je osnovica urbani zagrebački uzus. U drugim djelima njegov jezik pokazuje ne samo kajkavska nego i čakavska i štokavska jezična obilježja⁷.

Ovdje se raščlanjuje jezik najstarijega hrvatskog bontona nazvanog *Regule roditelov i drugeh starešeh* i *Regule dvorjanstva*, prevedenog i prilagođenog teksta⁸ iz, vjerojatno, više predložaka onodobnih europskih bontona, koji je uvrstio u knjigu *Duhovno zercalo* iz 1742., a potom i u katehetski priručnik *Škola Kristuševa* iz 1744. godine⁹. Autor jednostavnim jezikom i stilom popisuje pravila ponašanja u svakodnevnim situacijama, od onih u crkvi do onih za stolom. Namijenjen je roditeljima, učiteljima, djeci, mladeži, svima koji trebaju pouke iz bontona.

Izbor iz Mulihovih djela popraćen raspravom o njegovu životu i radu objavila je Olga Šojat, a monografiju o Mulihovu životu i djelu objavio je Ivan Fuček¹⁰.

Mulihov, najstariji hrvatski, bonton, kao zasebnu knjižicu objavio je Alojz Jembrih (2002), koji je tekst priredio, transkribirao te popratio rječnikom i pogovorom¹¹.

Primjeri u članku navode se prema Jembrihovu izdanju iz 2002., dakle prema priređivačevoj transkripciji, a brojevi pridruženi primjerima odnose se na broj stranice u priređenu tekstu.

³ V. Fuček 1994.

⁴ *Abecevisa* je dostupna u pretisku koji je priredio Ilica Martinović 1997. godine.

⁵ V. Velagić 1996–1997, 2000.

⁶ V. Jembrih 1996–1997, Benčić 1996–1997.

⁷ Mulih piše na štokavskoj ikavici za Slavonce, na čakavštini za Hrvate u zapadnoj Ugarskoj i kajkavski za kajkavce.

⁸ „*Regule dvorjanstva* izrađene su na temelju djela što ga je napisao francuski isusovac Léonard Périn (1567. – 1638.) i objavio ga najprije (1617) na francuskom jeziku, pod naslovom *Bienséance de la conversation entre les hommes*, a zatim i u vlastitu prijevodu na latinski, pod naslovom *Schola Urbanitatis* (*Škola učtivosti*); taj je prijevod kasnije tiskan u velikom broju izvornih ili prerađenih izdanja na latinskom jeziku, a preveden je i na druge jezike. Jedno od izdanja, na latinskom jeziku, tiskano je i u Zagrebu (1719), ali dosad nije nađen ni jedan primjerak; a jedno je tiskano u Trnavi (1727) pod naslovom *Astiologi christiani scholam urbanitatem explicans*. Mulihu su mogla biti dostupna oba ta izdanja...” (Šojat 1983: 18). Elizabeta Palanović (1974: 526) utvrdila je da je navedeno latinski pisano djelo J. Mulihu poslužilo kao predložak, ali da je on pri prevodenju postupao vrlo slobodno.

⁹ V. Palanović 1974.

¹⁰ V. Šojat 1983, Fuček 1994.

¹¹ Drugo izdanje tiskano je 2014. u nakladi Kajkaviane i Muzeja Hrvatskog zagorja.

2. Fonologija

Na mjestu nekadašnjega glasa *šva* potvrđuje se refleks *e*, npr. *nagel* 10, *otec* 9, *peklu* 11, *srečen* 9, *sudec* 14, *vezda* 16, *žitek* 14 i dr. Rijetko nailazimo i na refleks *a*, npr. *dan* 33, *polag* 14, uz: *den* 19 i *poleg* 18, 22. Sudeći prema *Rječniku hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* u književnoj su kajkavštini od 17. stoljeća moguća oba refleksa *šva* (*dan* – *den*), ali je refleks *e* češći i tipičniji za kajkavsko narječje.

Slogotvorno *ř* bilježi se kao glasovna sekvenca *er*, npr. *červov* 34, *deržanja* 9, *obderžavati* 9, *tverde* 46.

Slogotvorno *ļ* izjednačilo se s refleksom stražnjega nosnog samoglasnika, npr. *dužni* 9, *ispuniti* 9, *jabuka* 18, *hranu* 9, *jesu* 9, *moguće* 10, *opravu* 9, *tugovanja* 10, *zapiraju* 20.

Refleks prednjega nosnog samoglasnika redovito je *e*, npr. *jezika* 11, *prijeti* 16, *vzeme* 26.

Jat se reflektira uvijek ekavski, bez obzira nalazi li se u korijenu, prefiksu ili sufiksu, npr. *dece* 9, *dete* 9, *popevke* 11, *ne* (= nije) 10, 14, *nesu* 18, *potrebno* 9, *preporučati* 10, *reči* 11, *vu vutrobe* 9, a samo u primjerima *istira* 19, *tiraju* 20 i *D sebi* 9 ostvaruje se ikavski refleks¹².

Gubljenje samoglasnika dosljedno je provedeno u završnome slogu, npr. *nikak* 21, *ovak* 14, *sim* 18, *tak* 17, *tam* 18.

Stezanje samoglasnika potvrđuje se u upitno-odnosnoj zamjenici za živo m. roda u jednini i množini, npr. *ki* 12, 14, 18, 19, 20, 25, 48, 49, 51.

Promjena samoglasnika *o* > *u* potvrđuje se u primjerima *kuliko* 10, *kupovanja* 23, *nekuliko* 28, *poštovati* 15.

Refleks **t*ː redovito jest *č*, npr. *moguće* 10, *plaču* 9, *pomoč* 9, *srečen* 9, *teškoće* 10.

U tekstu se provodi sekundarna jotacija u skupini *stj s* redovitim ostvarajem *šč*, npr. *kerščanskem* 12, *kerščansku* 14, *koščice* 46, *na tešče* 29, *okerščeno* 10, *prepuščaju* 19. Samo u jednom primjeru nije provedena sekundarna jotacija, npr. *z mastjum* 47.

Refleks **d*ː uvijek je *đ*, npr. *dohađaju* 23, *ishađaju* 23, *pohađamo* 14, *tuđega* 40.

Druga palatalizacija u tekstu se ne provodi, npr. *neverniki* 20.

Depalatalizacija suglasnika *lj* ne provodi se dosljedno, tj. u nekim se primjerima provodi, a u drugima ne, npr. *marlivo* 9, *pobolša* 17, *pogibel* 10, *roditeli* 9, *Stvoritela* 12, *življenje* 12, ali: *kraljestvo* 12, *ljubiti* 12, *postavljati* 10, *povoljnu* 9, *k zemlje* 11. Treba spomenuti da se u pojedinim položajima, naročito „u sufiksima *-telj*, *-ljiv*, pa u participu pas. i glagolskim imenicama, iza labijala *p*, *b*, *m*, *v* (*kuplen*, *zgublene*, *živlene*, a tako i u nekim drugim glagolskim oblicima, npr. u prezentu kao što je *dremlem* itd.) glas *ļ* izgubio svoju palatalnost i izjednačio se sa *l* u većini kajkavskih govora. U književnom jeziku nalazimo likove i sa *ļ* i sa *l* u takvim primjerima, ali su potvrde sa *l* mnogo brojnije i mnogo starije” (Šojat 2009: 23). Usporedba s drugim kajkavskim tekstovima 17. i 18.

¹² Šojat (2009: 15) utvrdio je da su leksemi *divojka*, *tirati*, *sim* i *osim* stalni ikavizmi u staroj kajkavštini.

stoljeća pokazuje da „prevladavaju likovi u kojima nije provedena (*konj, kralj, ogenj, zemlja*), što je vjerojatno posljedica s jedne strane utjecaja zagrebačkoga gradskoga govora kao govorne osnovice, a s druge ugledanja u druge dvije hrvatske književno-jezične stilizacije. U dometcima *-telj, -lživ*, participu pasivnome i glagolskim imenicama iza labijala *b, p, m, v* javljaju se i l i lj, no likovi s l su brojniji i stariji (*kupljen – kupljen, priatelj – prijatelj*)” (Štebih Golub 2013: 236).

Depalatalizacija *ń* potvrđuje se samo u primjeru *knige* 23.

Jotacija suglasničke skupine *vj* nije provedena, npr. *zdravje* 41, *zdravju* 10.

Suglasnik *l* dosljedno se čuva u završnom slogu, npr. *kaštigal* 12, *otperl* 20, *pol* 24, *posel* 18, *žal* 40.

Suglasnik *h* u početnom se slogu čuva, npr. *hočeš* 41, *hotel* 41.

U primjeru *razgovarjala* 24 izlučena je palatalnost kao dodatno *j* uz *r*.

Suglasnik *v* u početnom se slogu gubi, npr. *nuternja* 38, *nuternju* 29.

Protetsko *v* potvrđuje se u primjerima *vuče* 15, *vučiti* 12, *vudreč* 15, *vufati* 40, *vulicu* 23, *vu vutrobe* 9.

Rotacizam se provodi dosljedno: *ar* 10, *jur* 46, *more* 12, *nigdar* 15, *ter* 9, *vendar* 15, *vsigdar* 14. U primjeru *ne moreš* 41 nije došlo do stezanja (*nemreš*) – autor rabi knjiški oblik, dok onaj u zagradi obično se tumači utjecajem kajkavskih dijalekata.

Suglasničke skupine *čl-*, *čr-*, *tvr-*, *vs-* i *vz-* čuvaju se u primjerima: *človek* 30, *človeku* 41; *červov* 34, *črešnjeve* 46; *tverde* 46; *vsake* 10, *vsakomu* 15, *vse* 12, *zevsema* 22; *vzemi* 42.

Suglasnička skupina *-jt-* u prefigiranom glagolu *iti* ostaje nepremetnuta i bez provedene jotacije, npr. *dojdeš* 31, *iziti* 31, *najde* 12, 23, *pojde* 28, *prejdi* 35.

Razjednačivanje suglasnika u suglasničkoj skupini *mn > vn* potvrđuje se u primjerima *vnoge* 12, *vnogi* 38, *vnogo* 14.

Promjene *gk > hk*, *kt > ht*, *svr > sr*, *vl > l*, *vs > s* i *vz > z* potvrđuju se u primjerima *lehko* 41, *polehko* 44; *nohte* 34, *z nohtmi* 33; *srahliva* 22, *srahlive* 17; *lase* 34, *lastovita* 18; *kraljestvo* 12; *zdiganja* 9, *zdihavaj* 31, *zrok* 18, *zroka* 9.

U tekstu se čuva prijedložno i inicijalno *v-*, *v* i *vu*, npr. *včinili* 14, *vgoditi* 15, *vmireno* 13, *vu cirkvu* 13, *vu meštiju* 18, *vu vutrobe* 9, *vu zipku* 10. Prijedlog *vu* pretežit je prijedlog koji stoji ispred samoglasnika, suglasnika ili sonanta *v*, a prijedlog *v* potvrđuje se rijetko ispred suglasnika, npr. *vu cirkve* 31, *vu govorenju* 22, *vu hižni zakon* 20, *vu igre* 41, *vu kojeh* 30, *vu perve* 12, *vu rukah* 16, *vu vsem* 28, *vu zipku* 10; *v klecalu* 26, *v nebu* 14.

Usporedba Mulihova jezika s onovremenim kajkavskim tekstovima pokazuje fonološku podudarnost, pri čemu se vidi da je J. Mulih svjesno i namjerno izbjegavao regionalne osobine turopoljskih organskih govora nastojeći se približiti drugima dvjema dijalekatskim stilizacijama hrvatskoga jezika (v. Štebih Golub 2013: 236–237).

3. Morfologija

Imenice m. i sr. roda u L jd. redovito imaju mlađi nastavak *-u*, npr. *na koncu* 24, *na početku* 23, *vu Božjem strahu i navuku* 19, *vu govorenju* 22, *po jelu* 13, *v nebu* 14, *po ovom zapušćanju* 21. Imenice ž. roda u DL jd. imaju nastavak *-e*¹³, npr. *svojoj dece* 9, *matere* 10, *k zemlje* 11, *k svoje drage domovine* 12, *na procešije* 23, *vu vutrobe* 9, *vu škole* 23, a u I jd. nastavke *-um* ili *-jum*, npr. *decum* 14, *peldum* 15, *ručicum* 10, *vodum* 10; *mastjum* 38, 47, *rečjum* 15. Imenice ž. roda nekadašnje *i*-sklonidbe u L jd. čuvaju nastavak *-i*, npr. *po svoje malovrednosti* 18.

U N mn. imenica m. roda potvrđuje se oblik tzv. kratke množine, npr. *oci* 20. U G mn. imenice m. roda imaju nastavak *-ov/-ev*, npr. *roditelov* 9, *zrokov* 20, *svecev* 14. Samo imenice *zub* i *ljudi* imaju nastavak *-ih*, npr. *ljutih* 23, *zubih* 46. Imenice ž. roda u G mn. čuvaju nastavak *-Ø*, npr. *dušic* 20, *ran* 20, *ruk* 33. Nastavak *-ih* potvrđuje se u imenici *popevka* i u imenica nekadašnje *i*-sklonidbe, npr. *popevkih* 24, *krepostih* 22. Imenice m. roda u D mn. čuvaju nastavak *-om/-em*, npr. *gospodarom* 15, *roditelom* 24, *ljudem* 15, *svecem* 9, a nastavak *-am* dobivaju imenice ž. roda, npr. *dobrotam* 12, *gospodičnam* 38, *sirotam* 15. Nastavak *-e* jedini je potvrđen u A mn. imenica m. i ž. roda, npr. *dare* 12, *ruke* 17. Imenice m. roda u L mn. čuvaju nastavak *-eh*, npr. *kuteh* 11, *redovnikih* 15, *zubeh* 16, a u I mn. nastavak *-mi*, npr. *darmi* 28, *ljudmi* 30, *perstmi* 33, *zubmi* 33, 47. U imenica sr. roda u L mn. potvrđuje se samo nastavak *-ah*¹⁴ u primjeru *vu vustah* 46. Imenice ž. roda u L mn. čuvaju nastavak *-ah*, npr. *molitvah* 23, *rukah* 16, a u I mn. nastavak *-ami*, npr. *nogami* 33, *rukami* 33. Imenice ž. roda nekadašnje *i*-sklonidbe u L mn. imaju nastavak *-ih*, npr. *krepostih* 20, *praznostih* 20.

Od specifičnih oblika ličnih zamjenica potvrđuju se D mn. *njim* 12, 17, A mn. *nje* (= *njih*) 14, 15, 47 i I mn. *njimi* 37, 46.

Od specifičnih oblika povratnih zamjenica potvrđuju se D *sebi* 9, 10, 49, ali: *sebe* 19, A *na se* 10, I *sobum* 11, 40, 49.

U tekstu je potvrđena upitno-odnosna zamjenica za živo *gdo* 20, 41, a za neživo *kaj* 10, 40, 41, 45, 47 i neodređene zamjenice *nigdo* 20, *nekaj* 24 i *nikaj* 14, 23. Zamjenica *šta* genitivni je oblik koji se potvrđuje umjesto oblika *česa* ili *čega*, npr. *i šta* (= *čega*) *dobro ne znaš* 41, *od šta* (= *čega*) *si kaj odgrizel* 45.

Zamjenica *koji*, *koja*, *koje* potvrđuje se u jednini *ki* 25 i množini *nekoji* 19, *kojih* 12, 30, *nekoji* 40, *kojemi* 12, 39. Za ž. rod u L jd. potvrđuje se *vu koje* (= *u kojoj*) 46. Ovdje je riječ o imeničnoj sklonidbi upitno-odnosne zamjenice. Daljnja jezikoslovna istraživanja Mulihovih djela svakako će rasvijetliti rabi li autor oba lika (*ki* i *koji*) u jednini te ima li stegnutih oblika u množini. Zamjenica *koteri* ili *kateri* nije potvrđena u istraženom tekstu.

¹³ U onovremenim kajkavskim tekstovima alterniraju nastavci *-e* i *-i* (Štebih Golub 2013: 238).

¹⁴ Njegov postanak pojedini slavisti (Kuzmić 2015: 100) tumače ujednačavanjem prema nominativu množine (*sela-h*; završno *-h* preuzima se iz staroga lokativa).

U pridjevsko-zamjeničkoj sklonidbi potvrđuju se sljedeći nastavci: D jd. ž. roda *-e* i *-oj*, npr. *svoje* 10, *svojoj* 10, *drage* 12, L jd. m. i sr. roda *-om*, a *-em* u zamjenici *ves* (= *sav*), npr. *ovom* 12, 21, *tom* 14, *vsem* 22, 28, L jd. ž. roda *-e*, npr. *svoje* 11, 18, 19, *velike* 15, I jd. m. i sr. roda *-em*, npr. *dojkinem* 10, *materinem* 10, *muškem* 11, *pobožnem* 13, I jd. ž. roda *-um*, npr. *onum* 46, *desnum* 46, *svetum* 10, *vsakum* 44, GL mn. m.r. *-eh*, npr. *oneh* 28, *oveh* 20, *vseh* 22, *drugeh* 9, *keršćanskeh* 20, *nepristojneh* 24, *svetskeh* 20, D mn. m. roda *-em*, npr. *onem* 14, *svojem* 15, *dobrem* 15, *keršćanskem* 12, *podložnem* 15, I mn. m. roda *-emi*, npr. *kakvemi* 26, *drugemi* 34, *vnogemi* 28. Zamjenice *ov* i *on* potvrđene su u navedenom obliku, npr. *on* 28, 29, *ov* 31.

Zanimljivo je primijetiti da se vokal *o* iz nastavka *-ov* pretežito ne reducira, npr. *kakov* 24, *takovi* 19, *takovo* 17, *takovoga* 48, ali: *takvo* 26.

Opreka između neodređenih i određenih oblika pridjeva u kosim se padežima rijetko potvrđuje, npr. *ne k zemlje i ovomu svetu prileplenu* 11.

Od komparativa pridjeva potvrđuju se oblici oblikovani pomoću formanata *-eš-* (*stareši*) ili je riječ o supletivnim oblicima s formantima *-š-* ili *-kš-* (*bolši*, *menjši*, *mlajši* i *vekši*) npr. *bolšega* 47, *menjšem* 49, *mlajšemu* 15, *stareše* 15, *starešeh* 24, *starešem* 23, *starešemi* 27, *vekša* 23, *vekše* 23, 41, *vekšem* 49, *vekši* 49. Superlativ se tvori tako da se komparativu doda čestica *naj-*, npr. *najmenjše* 26, *najmenjšega* 27, *najpreštimateše* 23, *najvekšu* 21. Onovremeni rijetki komparativi poput oblika *mlaji*, *slaji* i *težeji* ne potvrđuju se u Mulihovu tekstu (usp. Štebih Golub 2013: 241).

Uz broj 2 u G i I stoji množinski oblik, npr. *od dveh najenkrat ne vzemi* 43, *z dvemi perstmi* 44. U sklonidbi rednih brojeva nema odstupanja u odnosu na sklonidbu zamjenica i pridjeva, npr. L jd. *vu prve* i *druge Škole* 12, I jd. *z drugem* 41, G mn. *drugeh starešeh* 9, I mn. *med drugemi* 41, *z drugemi* 16.

Glagoli 1. vrste 2. i 4. razreda, 3. vrste 1. razreda, 4. vrste, kao i 5. vrste 1. razreda u 3. l. mn. prezenta čuvaju nastavak *-u*, npr. *dadu* 12, *pišu* 12, *pomogu* 25, *vleku* 20, a nastavak *-e* imaju glagoli 4. vrste i 3. vrste 2. razreda, npr. *ljube* 14, *navuče* 12, *serde* 15, *služe* 14. Iz primjera je razvidno da proširenih, mlađih prezentskih oblika tipa *moreju*, *pišeju* i sl. u 3. l. mn. nema (usp. Šojat 2009: 72–74).

Aorist, imperfekt i pluskvamperfekt glagola u tekstu nisu zabilježeni. Nestanak aorista i imperfekta u kajkavskom hrvatskom književnom jeziku obično se stavlja na kraj 16. i početak 17. stoljeća, ali valja naglasiti da oni nikada nisu ni bili, u stilski neobojenim tekstovima, spontano sredstvo za izricanje radnje, stanja ili zbivanja u prošlosti (Šojat 2009: 75–76).

U kajkavskom hrvatskom književnom jeziku postojala su dva načina tvorbe futura. Prvi je tipičan za kajkavsko narječje, a prema njemu se futur tvori s pomoću svršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskog pridjeva radnog, npr. *budu imali* 21, *se budu naveke preklinjali* 21, *budu nasledovala* 22. Međutim, dok u organskim govorima u takvoj tvorbi futura prevladavaju skraćeni oblici svršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti* (*bum*, *buš...*), u književnoj se kajkavštini kraći oblici rabe samo iznimno. U književnoj je kajkavštini uobičajen i drugi način tvorbe futura od naglaše-

noga prezenta glagola *hoteti* i infinitiva pri čemu je tvorba sa zanaglasnim oblicima rijetka i netipična, npr. *ako ovde hoćeš hasnuvati* 31, *ako hoćeš dober i pošten obstati* 41, *ako hote decu othraniti* 9, *ako hote včiniti* 22. U 3. l. mn. oblik glagola *hoteti* redovito je zabilježen kao *hote* (nikada *hoče*).

Imperativ 3. l. jd. i mn. izražava se česticom *naj* (= *neka*) i oblikom prezenta, npr. *naj se taki vuči* 10, *naj se pobožno prekriži* 13, *naj se hrani i opravlja* 17, *naj paze roditeli* 11, *naj ne derže* 11, *naj razluče* 11, *naj pridadu* 14. U primjeru *naj se naglo napiti* 41 riječ je o zanimakanome imperativu u značenju „nemoj” u 2. l. jd. Oblik *najte* za 2. l. mn. u tekstu nije potvrđen.

Kondicional prvi potvrđuje se u primjerima *bi se dete mertvo roditi moralo* 9, *bi moglo tugu ali nagel strah zavdati* 10, *bi morala mertvo dete poroditi* 10, *bi se deca karala, špotala, preklinjala, skubla* 11 i dr.

Glagolski prilog sadašnji sklanja se¹⁵ u primjerima *znajuče pohvaliti, a ne znajuče pokarati* 13, *po prodeikatoru govorečega i tebe na put nebeski vabečega* 31, *pri stolu sedečemu menjka* 43, *jošče sedečem ali stojećem poslužiti* 49, dok je nesklonjiv u oblicima *govoreč* 16, *klečč* 16, *krauč* 18, *vudreč* 15, *živuč* 18. Neapokopirani oblici vrlo su rijetki, npr. *idući* 32, 33.

Glagolski prilog prošli tvori se pomoću nastavaka *-ši* (ako osnova završava suglasnikom) i *-vši* (ako osnova završava samoglasnikom), npr. *nadiški* 44, *poklekši* 13, *čuvši* 32, *naklonivši* 44, *odstupivši* 20, *zakrivši* 46. Iz kajkavskih se govora glagolski prilog prošli izgubio prije 17. stoljeća (Šojat 1988: 39).

Od priloga se izdvajaju *gde* (= gdje) 20, *gustokrat* (= često) 12, *končema* (= napokon) 21, *najpervič* (= najprije) 10, *negda* (= nekad) 10, 22, *poseb* (= posebno) 10, *skrivce* (= kradomice) 45, *takajše* (= također) 15, *tretič* (= treće) 16, *večkrat* (= više puta) 10 i dr.

Među prijedlozima s genitivom izdvajaju se *prez* (= bez) 12, *zvun* (= izvan) 23, s akuzativom *čez* (= kroz) 24, a s instrumentalom prijedlozi *med* (= među) 22, *z* (= s, sa) 10.

Od veznika izdvajaju se poredbeni *kakti* (= kao, kao što) 11, uzročni *ar* (= jer) 10, vremenski *doklam* (= dok) 9, rastavni *ali* (= ili) 10 i dopusni *akoprem* (= iako, premda) 10.

4. Sintaksa

U sljedećim primjerima potvrđuje se konstrukcija *bi* + infinitiv umjesto konstrukcije *bi* + glagolski pridjev radni + infinitiv, npr. *dobro bi ove Regule obderžavati* 22, *dobro bi večkrat čez leto opčinski egzamen iliti opčinjanje včiniti* 24, *nego naj ono čine i govore, kaj bi radi od dece čuti i videti* 17.

¹⁵ „U velikom broju realizacija kajkavskih tekstova svih razdoblja ptc. prez. akt. ima oznake pridjeva, oblici mu se razlikuju po rodu, broju i padežu. Tvori se tako da se 3. licu pl. prez. dodaje u nominativu sg. *-či* za muški rod, *-ča* za ženski, a *-če* za srednji rod. I u pluralu se, dakako, razlikuju oznake roda. U paradigmima ima pridjevske nastavke” (Šojat 2009: 88).

Položaj zanaglasnica i prednaglasnice *ne* u rečenici odgovara pravilu – prednaglasnica *ne* dolazi iza glagolske zanaglasnice, npr. *i da bi ova prijeti ne htelo ali za ovo ne maralo* 16.

Zamjenička zanaglasnica dolazi iza povratne zamjenice, a ispred čestice *naj*, npr. *ar ako se dete boju privuči, onda se ga već ne bude bojalo* 16, *naj se ne pusti na igru, niti vu pogibelno pajdaštvo, nego se naj pelja vu cirkvu* 29.

Na naglašeno mjesto u rečenici može doći i nenaglašeni oblik prezenta glagola *biti* (v. Ramadanović; Virč 2013: 604–605), npr. *i je vse zdvojeno* 16, *Herodeš, kervolok, ki, decu poklavši, je njim nebeski put otperl* 20.

Vežnik *niti* u sastavnim rečenicama redovito pretpostavlja niječne predikate, npr. *naj se skerbe roditeli, da deca od njih niti od drugeh nikaj ne čuju niti ne vide* 17, *da sami ne čine niti ne govore onoga, za kaj bi decu karati ali kaštigati morali* 17, *naj ga roditeli prek svojega stališa ne opravljaju niti ne cifraju* 17, *o, nesrečni takovi, ki se toga ne boje niti ne čuvaju* 19, *ki decu navuka kerščanskoga i navadne molitve niti sami ne navučaju niti drugam navuk ne pošljaju* 19.

U niječnim rečenicama s neodređenom zamjenicom *nigdo* prijedlozi ne razbijaju zamjeničku cjelinu, odnosno ne umeću se između čestice *ni* i pripadajuće zamjenice, npr. *niti od nikoga* 11.

Od latinskih sintaktičnih utjecaja valja izdvojiti:

a) uporabu prijedloga *od* + genitiv umjesto lokativa, npr. *...od dužnosti navučitelov dece* 22;

b) uporabu N mn. sr. r. umjesto N jd. za izricanje sveobuhvatnosti i neodređenosti¹⁶, npr. *ki vsa vidi i čuje* 14, *a drugda mogu zapovedati ova: na zemlje z jezikom križ napraviti* 16, *za tem druga, koja su navadna i potrebna, donesi i na stol ali na stran postavi* 42;

c) uporabu posvojnih zamjenica umjesto povratno-posvojne, npr. *ne dotikaj se tvogega tela pred drugemi* 33, *ako si koga k tvomeu stolu pozval* 44;

d) uporabu ličnih zamjenica umjesto povratne, npr. *vu kojeh moraš tebe Bogu na službu alduvati* 30;

e) položaj glagola na kraju rečenice u zavisnoj rečenici, položaj modalnoga glagola ispred infinitiva na kraju zavisne rečenice, npr. *pokehdob dece navučiteli, za plaču ali za ljubav kerščansku, roditelov dužnost na se jemlju, zato potrebno je ovde njihovu veliku dužnost napervo postaviti* 22, *da roditeli radost, navučitel od Boga plaču i od ljudih hvalu more imati* 23, *da te čez ov den od vsakoga zla, a najmre od smertnoga greha občuva* 31.

5. Leksikologija

U tekstu se od riječi stranoga podrijetla izdvajaju uglavnom one iz latinskog, njemačkog i mađarskog jezika, npr. latinizmi *examen* (= ispit), *kaštigati* (= kazniti),

¹⁶ Temeljito je o tom problemu pisala Lana Hudeček (1997) na temelju istraživanja glagoljaške i starije latinične književnosti.

patron (= zaštitnik), *peršona* (= osoba), *prodekator* (= propovjednik), *regula* (= pravilo, propis), germanizmi *norsko* (= glupo), *špotanje* (= psovanje, grđenje), *štimati* (= misliti), hungarizmi *alduvati* (= posvetiti, žrtvovati, prikazati), *kinčiti* (= kititi, ukrasivati), *falat* (= komad), *hasnovit* (= koristan), *orsag* (= država, zemlja), *pajdašiti* (= družiti se), *pelda* (= slika, primjer), *tolnač* (= savjet), *zbantuvati* (= uznemiriti, uvrijediti).

Od zanimljivih primjera za tvorbu riječi izdvajam primjer *dojka* 10. Ona ne označava 'prsa', nego 'osobu koja doji'. Njezina je tvorba sufiksalna, tj. na glagol koji označava radnju dodaje se sufiks *-ka* koji služi za tvorbu *nomina agentis* u kajkavskome hrvatskome književnom jeziku, vrlo čestome i u mocijskoj tvorbi (v. Štebih 2008: 393–412). I riječ *boj* 16 u tekstu ne označava 'bitku, sukob ili rat' nego 'udarac'. Za 'malo dijete' autor rabi lik *detece* gdje sufiks *-ce* ima deminutivno značenje (o umanjenicama u kajkavskome hrvatskome književnom jeziku v. Novak; Štebih Golub 2015: 277–290). Autor rabi stariji lik *mozg* 47 umjesto mlađega *mozak*.

O Mulihovu stilu i leksiku A. Jembrih (2002: 78) napisat će: „Mulihov je stil u svim regulama jednostavan i jasan, rečenični ustroj i leksički fond govore o izvanrednom bogatstvu Mulihova leksika. Bez obzira na latinski prjedložak, koji je autor imao pred sobom, on je postupao veoma slobodno, tako da nije prevodio doslovno, već je tekst prilagodio hrvatskomu čitatelju, rabeći humor, frazeologiju i poredbe, ono što je bilo tada uobičajeno na kajkavskom prostoru i tipično za kajkavskoga čovjeka, a blisko osobito tadašnjemu puku u kojemu je Mulih živio i djelovao.”

6. Zaključak

Analizirani tekst pokazuje pripadnost kajkavskome hrvatskome književnom jeziku na svim jezičnim razinama. Autor rijetko poseže za fonološkim i morfološkim instrumentarijem tipičnijim za štokavsko-čakavske tekstove u odnosu na ranije kajkavske pisce, primjerice Antuna Vramca (1538. – 1588.), Ivana Pergošića (prva pol. 16. st. – 1592.) ili Jurja Habelića (1609. – 1678.). Rezultati ovdje iznesene jezične analize u perspektivi će pomoći onim istraživačima koji sumnjaju u autorstvo pojedinih Mulihovih djela. Da bi se sve sumnje otklonile, potrebno je najprije istražiti jezik, ili barem fonološko-morfološke osobitosti, potpisanih Mulihovih djela za koja znamo da pripadaju njemu, a tek onda valja pristupiti jezičnoj analizi spornih (više ili manje) djela koja se pripisuju J. Mulihu. Na temelju potonje analize i u usporedbi s onima ranijim dobit će se slika je li opravdano autorstvo pojedinih Mulihovih djela.

Literatura

- Benčić, Nikola (1996–1997) „Narodni misionar Juraj Mulih kod gradišćanskih Hrvata”, *Vrela i prinosi*, 21, 141–154.
- Fuček, Ivan (1994) *Juraj Mulih. Život i djelo*, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Papinsko sveučilište Gregorijana, Zagreb – Rim.

- Hudeček, Lana (1997) „Plural srednjega roda kao sredstvo za izricanje neodređenosti (u glagoljaškoj i starijoj latiničkoj književnosti)”, *Prvi hrvatski slavistički kongres*, Zbornik radova I, ur. Stjepan Damjanović, Zagreb, 575–586.
- Jembrih, Alojz (1996–1997) „*Mulihovi misijski priručnici*”, *Vrela i prinosi*, 21, 121–134.
- Jembrih, Alojz (2002) *Juraj Mulih – Regule roditelov i drugeh starešeh i Regule dvorjanstva. Najstariji hrvatski bonton*, Kajakviana – Nacionalno svetište Majke Božje Bistričke, Donja Stubica – Marija Bistrica.
- Jembrih, Alojz (2015) „*Juraj Mulih kod Hrvata u zapadnoj Ugarskoj*”, *Stručni skup o Jurju Mulihu (1694. – 1754.) obilježavanje 320 obljetnice rođenja i 260. obljetnice smrti*, ur. Katja Matković Mikulčić, Velika Gorica, 21–35.
- Kuzmić, Boris, Martina Kuzmić (2015) *Povijesna morfologija hrvatskoga jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Lončarić, Mijo (1996) *Kajkavsko narječje*, Školska knjiga, Zagreb.
- Novak, Kristian i Barbara Štebih Golub (2015) „Umanjenice u kajkavskome književnom jeziku”, *Manjšalnice v slovanskih jeziki: oblika in vloga*, ur. Irena Stramljič Breznik, Maribor, 277–290.
- Palanović, Elizabeta (1974) „*Tragom Mulihovih Regula dvorjanstva*”, *Obnovljeni život*, 24, 8, 519–529.
- Pranjković, Ivo (1996) „Mulih, Juraj”, *Turopoljski vjekopisi*, ur. Branko Dubravica, Velika Gorica, 132–133.
- Ramadanović, Ermina i Ines Virč (2013) „Redoslijed nenaglašenih sintaktičkih jedinica u kajkavštini”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 39/2, 603–630.
- Stolac, Diana (2011) „Kajkavski hrvatski književni jezik”, *Povijest hrvatskoga jezika*, 2. knjiga: 16. stoljeće, ur. Radoslav Katičić i Josip Lisac, Zagreb, 189–227.
- Šojat, Antun (1988) „O jeziku pjesmarice Cithara octochorda”, *Kaj*, 1–2, 35–40.
- Šojat, Antun i dr. (1998) *Zagrebački kaj. Govor grada i prigradskih naselja*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Šojat, Antun (2009) *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
- Šojat, Olga (1983) „Juraj Mulih (1694 – 1754) kao kajkavski pisac i kao kulturno-prosvjetni radnik”, *Kaj*, 5–6, 1–174.
- Štebih, Barbara (2008) „Pravi mocijski parnjaci u kajkavskome književnom jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, 393–412.
- Štebih Golub, Barbara (2013) „Kajkavski hrvatski književni jezik u 17. i 18. stoljeću”, *Povijest hrvatskoga jezika*, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće, ur. Radoslav Katičić i Josip Lisac, Zagreb, 221–261.
- Velagić, Zoran (1996–1997) „Juraj Mulih, učitelj riječi i slova”, *Vrela i prinosi*, 21, 31–50.
- Velagić, Zoran (2000) „Štokavska početnica Jurja Muliha iz 1737. godine”, *Gazophylacium*, 5, 1–2, 16–48.

SUMMARY

Boris Kuzmić

ON THE LANGUAGE OF THE OLDEST CROATIAN ETIQUETTE BOOK

The author analyzes the language of the oldest Croatian etiquette text called *Regule roditelov i drugeh starešeh* and *Regule dvorjanstva*, a text translated and adapted from, probably, several templates of the contemporary European etiquette books, which was part of the book *Duhovno zercalo* published in 1742, and an integral part of the catechetical manual *Škola Kristuševa*, published in 1744. The oldest Croatian etiquette book was written by the most prolific Kajkavian writer of the 18th century, a Jesuit Juraj Muliš (1694–1754). Muliš studied in Trnava; from 1727 until his death he worked as a popular missionary in northern and central Croatia and among Croats in Hungary (usually based in Zagreb, then in Požega, Varaždin, Soprony, Pecs and Petrovaradin). He visited several towns and parishes on the so-called penitential mission. He wrote more than thirty works of spiritual content (catechisms, prayer books, hymn books and manuals for various confraternities) in three dialects – Kajkavian, Štokavian Ikavian and Čakavian (the Burgenland Croats). He was the author of the first Croatian etiquette book (*Regule dvorjanstva*) and the first Kajkavian primer (*Abecevisa*, 1746). His major works include: *Business Apostolic* (1742), *School of Christ* (1744), *Heavenly Food* (1748), *Spiritual Easter Egg* (1754). The analyzed text shows faithfulness to the Kajkavian Croatian language on all linguistic levels. In comparison to the earlier Kajkavian writers, such as Vramec, Pergošić or Habelić, the author rarely reaches for phonological and morphological instruments more typical of Štokavian-Čakavian texts. The results of the literary linguistic analysis presented here will help those researchers who question the authorship of some of Muliš's works. To remove any doubt, it is necessary to first examine the language, or at least the phonological and morphological characteristics, of the works signed by Muliš, for which it has been confirmed that they were written by him. Only then should the linguistic analysis of the (more or less) disputed works attributed to Muliš be conducted.

Key words: *Regule roditelov; etiquette book; Juraj Muliš; Kajkavian Croatian literary language*